

2. Munkaerőpiac és oktatási kibocsátás – a legfontosabb tendenciák (1994–2002)

Magyarországon a kilencvenes években gyakorlatilag változatlan foglalkoztatás mellett erőteljesen megnőtt a felsőoktatásban részt vevők létszáma, ami a diplomások vagy – a kiszorítási hatás következtében – a középfokú végzettségűek magas munkanélküliségi rátájához, továbbá a felsőfokú végzettség munkaerő-piaci leértékelődéséhez, azaz a felsőfokú végzettségűek bérhozamának csökkenéséhez, esetleg megszűnéséhez vezethet. Hasonló helyzetben merült fel a túlképzés problémája először a hetvenes évek közepén az Egyesült Államokban, amikor *Freeman* (1976b) azt jelezte előre, hogy a növekvő felsőoktatási kibocsátás következtében a felsőfokú végzettségűek felsőfokú végzettséget nem igénylő munkakörökben fognak dolgozni, ez alacsony bérhozamokhoz vezet, ami az iskolázási beruházások, vagyis a felsőfokú iskolai végzettséget választók számának csökkenésében jelenik majd meg. Ez az előrejelzés azonban nem teljesen igazolódott: a felsőfokú végzettség bérhozama magas maradt, noha a felsőfokú képzésben történő részvétel a hetvenes években csökkent (*Card–Lemieux*, 2000). A Nagy-Britanniában ugyancsak végbement felsőoktatási expanzió következményei szintén kevésbé jelentek meg romló bérhozamokban, 1978 és 1996 között a bérhozamok lényegében stabilak maradtak (*Chevalier*, 2003). Nem érdektelen, hogyan alakul Magyarországon a felsőfokú végzettségűek munkaerő-piaci helyzete, ahol – az irodalom (*Kertesi–Köllő*, 1995, 1997, 1999, 2002; *Kézdi*, 2002; *Kőrösi* 1998, 2000, 2002) tanúsága szerint – a kilencvenes években a magasabb iskolázottságú munkavállalók növekvő kínálata a magasabb iskolázottság iránti emelkedő kereslettel párosult, s ennek következtében – legalábbis a kilencvenes évek végéig – a magasabb iskolai végzettség magas és emelkedő bérhozammal járt együtt.

A kilencvenes években a magyar munkaerőpiac legfontosabb folyamataira a nyolcvanas évek végén bekövetkezett transzformációs sokk nyomta rá a bélyegét. Az időszak kezdetén – 1993-ig – csökkent a GDP és a foglalkoztatási szint, nőtt a munkanélküliség és inaktivitás. Az évtized közepétől a kilencvenes végéig a GDP előbb lassú, majd gyorsabb növekedést mutatott, a foglalkoztatás lényegében stagnált, miközben a munkanélküliség csökkent. Az időszak végén a GDP és a foglalkoztatás növekedése lelassult – 2001-ben a foglalkoztatás csökkent –, a munkanélküliség tovább csökkent, az utolsó vizsgált időpontban (2002-ben) valamelyest nőtt.

A már hivatkozott magyar munkaerőpiac átalakulását vizsgáló munkák alapján e tendenciák mögött meghúzódó átalakulás folyamatát a következőképpen írhatjuk le. Az első szakaszban (1995/1996-ig) a transzformációs sokk tömeges munkahelyrombolással és csekély munkahelyteremtéssel járt együtt. A munkaerőpiacról kiszorult az idősebb és az iskolázatlanabb munkavállalók jelentős része, az iskolázott munkavállalók iránti kereslet sem nőtt. A második szakaszban (a kilencvenes évek végéig) a munkahelyek szerkezete erőteljesen átalakult, a gazdaságban mind nagyobb számban jelentek meg korszerű és iskolázott munkavállalók iránt keresletet támogató munkahelyek, a fiatal és iskolázott munkavállalók kereseti hozamai jelentősen nőt-

tek, az idősebb munkavállalók munkaerő-piaci tapasztalatai leértékelődtek. Fontos következtetés, hogy a második szakaszban a munkáltatók felsőfokú végzettségű munkavállalók iránti keresletének emelkedése a fiatal és iskolázott munkavállalók bérpremiumának növekedése mellett ment végbe, ami arra utal, hogy a felsőoktatás jelentősen megnőtt kibocsátása ellenére a képzettebb fiatalok kínálata viszonylag merev volt. E folyamatok a kilencvenes évek végéig érvényesült. Ez a kép szöges ellentétben áll egy olyan munkaerőpiac állapotával, ahol a felsőfokú végzettség munkaerő-piaci leértékelődése, az úgynevezett képzettséginfláció (*Green–McIntosh–Vignoles, 1999*) figyelhető meg. Ez azt jelentené, hogy a felsőfokú végzettségűeket – magasabb termelékenységük és/vagy alacsonyabb továbbképzési költségeik miatt – a munkáltatók szívesen alkalmazzák, tehát rugalmas felsőfokú kínálat mellett a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatása növekszik, de érzékelhető többletbér nélkül.

Ha a fenti tendenciákat 2002-ig vizsgáljuk (mondjuk 1994-től), akkor egyszerű statisztikai mutatók alapján azt látjuk, hogy az egész időszakra továbbra is nagyjából a fent említett folyamatok jellemzők. A foglalkoztatás lassan emelkedik, egyetlen évben csökken,¹ a munkanélküliségi ráta tovább mérséklődik (az utolsó évben 0,1 százalékponttal nő),² a felsőoktatás nappali tagozatos létszáma 1994-ről 2002-re több mint másfélszeresére nő,³ a foglalkoztatottak körében tovább emelkedik a magasabb, csökken az alacsonyabb iskolázottságú munkavállalók aránya,⁴ az idősebb és a fiatalabb felsőfokú végzettségű munkavállalók bérhányadosa tovább csökken, a magasabb iskolázottságú és idősebb munkavállalók relatív bérelőnye tehát tovább mérséklődik, a fiatalabb felsőfokú végzettségű és középfokú végzettségű munkavállalók bérhányadosa tovább emelkedik, noha az időszak utolsó három évében a változás üteme lassul.⁵

Új jelenség, hogy a legfiatalabb (20–24 éves) iskolázottabb munkavállalók egyes csoportjainak körében a munkanélküliségi ráta az időszak végére érzékelhetően emelkedik. A főiskolai végzettségű 20–24 éves munkavállalók munkanélküliségi rátája az 1999-ben megfigyelt 3 százalékról 7 százalékra nő (Munkaerő-felmérés, KSH). Hasonlóképpen figyelemre méltó, hogy – a Foglalkoztatási Hivatal adatai szerint – tartós csökkenés után a regisztrált munkanélküliek száma 2002-ről 2003-ra növekedett, hogy a pályakezdő regisztrált munkanélküliek aránya 2001 óta emelkedik, végül hogy a felsőfokú végzettségű pályakezdő regisztrált munkanélküliek aránya 1998 és 2003 között fokozatosan emelkedik az 1998-ban megfigyelt 4,4 százalékról 9,6 százalékra.

1 Az emelkedés egyetlen évben sem haladja meg a két százalékot, 2000-ről 2001-re pedig valamivel több, mint egyszázalékos csökkenés figyelhető meg (Munkaerő-felmérés, KSH).

2 Az 1994-ben megfigyelt 10,7 százalékról 2002-re 5,8 százalékra (Munkaerő-felmérés, KSH).

3 1994-ben a létszám durván 178 ezer főt, 2001-ben 297 ezer főt tett ki (Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás 2001/2002. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2002).

4 A nyolc osztály legmagasabb iskolai végzettségű munkavállalók aránya 23-ról 17 százalékra csökken, a felsőfokú végzettségűek megfelelő értékei: 16 és 21 százalék (Bértarifa-felvétel, ÁFSZ).

5 A 36 éves és idősebb és a 25–35 éves felsőfokú végzettségű munkavállalók bérhányadosa (az idősebbek százalékos bérelőnye) 1994-ben 42, 2002-ben 13 százalék. A 25–35 éves felsőfokú és középfokú végzettségű munkavállalók bérhányadosa az időszak elején megfigyelt 47 százalékról 73 százalékra nőtt (ÁFSZ Bértarifa-felvétel).

Egyelőre nem dönthető el azonban, hogy a magasabb iskolai végzettségű pályakezdők elhelyezkedési esélyeinek romlása a csökkenő ütemben növekvő GDP-vel összefüggő átmeneti jelenség-e (elbocsátási és cserélődési költségek jelenlétében romló árupiaci helyzet esetén a vállalatok számára sokszor kevésbé költséges a felvételek befagyasztása, mint az elbocsátás, ezért az éppen a munkaerőpiacra lépő vagy még csak rövid ideje jelen lévő munkavállalók helyzete romlik elsősorban), vagy pedig a képzettebb munka kínálatának rugalmasabbá válásával, illetve a képzettebb munkavállalók iránti kereslet csökkenésével, vagy növekedésének a lelassulásával hozható-e összefüggésbe.